

ՆԱԽԹԱԹԻՋԱՆԻ ԲԱՆԻՈՐՆԵՐԸ

ԳԱՐԵԳԻՆ ԽԱԺԱԿԵՆԵԱՆԻ

(Շարունակութիւն 1)

IV

ԿԱՆԱՆՑ ԵՒ ԵՐԵՍԱՆԵՐԻ ԱՇԽԱՏԱՆՔԸ

Գործարանական կեանք ունեցող բոլոր երկրների համար կանանց և երեխաների աշխատանքի խնդիրը վաղուց արդէն դառել է օրւայ հարց, օրւայ չարիք: Գրւում են բազմաթիւ ուսումնասիրութիւններ ու յօդաձևեր, որոնց հիման վրայ կառավարութիւնները կազմում, յարմարեցնում են որոշ օրէնքներ թէ նրանց աշխատանքի տևողութեան, թէ վարձագինի, թէ աշխատելու տեղի մաքրութեան և ուրիշ առողջապահական պայմանների մասին և այլն: Վերջին 1891 թւի ընթացքում, օրինակ, Գերմանիայում օրէնք դրւեց՝ կանանց աշխատանքը տևելու է ամենաշատը 11 ժամ, նրանք չեն աշխատելու երբէք գիշերը և այլն: Իսկ երեխաների համար շատ տեղերում արդէն դրւած են օրէնքներ, որոնց հիման վրայ որոշ հասակից փոքրերը չեն թոյլատրւում աշխատելու, աշխատելու ժամանակի չափն են որոշում և այլն: 0ր. նոյն 1891 թւին Գերմանիայի օրէնսդրութիւնը որոշեց չը թոյլ տալ 13 տարեկան հասակից փոքր երեխաներին աշխատելու գործարաններում: («Русская Мысль» 1892 г. № I. II часть, стр. 186):

1) Տես «Մուրճ» 1892 №№ 10, 11, 12:

Մեզանում դեռ ևս գործարանական կեանքն այնքան չի զարգացել, որ կարիք զգացւի կանանց և երեխաների աշխատող ձեռքերի: Դեռ ևս տղամարդկանց թիւը և օրավարձի չափը լիակատար բաւականութիւն է տալիս, նոյն իսկ և աւելանում է մեր դեռ սկզբնական դրութեան մէջ գտնուող գործարանական կեանքի պահանջից:

Իսկ նաւթային գործերի մէջ կանանց և երեխաների աշխատանքը բոլորովին բացակայ է: Այդ գործերում պահանջուող անտանի ղեկավարութիւնները, ֆիզիքական զրկանքները, կեղտոտութիւնը և ծայրացեղ զգուշութիւնը բոլորովին անհամապատասխան է կանանց բնավորութեան և ոյժերին: Երեխաների համար էլ ասելը չարժէ... Ոչ կանայք, ոչ էլ երեխաները պահանջ անգամ չեն կարող յայտնել բուն նաւթային գործերում իբրև բանւորներ ծառայելու: Օժանդակ արհեստների մէջ երեխաներն ունեն արդէն իրանց որոշ տեղը. դա աշակերտի պաշտօնն է բոլոր գործարաններում և արհեստանոցներում: Երեխային ընդունում են ոչ թէ արհեստը սովորեցնելու համար, ինչպէս զաւառներում, այլ նրա վրայ նայում են իբրև օգնող ձեռքերի վրայ: Գաւառներում աշակերտը ծառայում է ձրի, շատ անգամ նոյն իսկ իր ուտելու հացն իրանց տնից է հետը տանում, որ որքան կարելի է շատ սովորեցնեն արհեստը: Երկար ժամանակ մնում է աշակերտ, յետոյ դառնում է քարգահ, ստանում է այդ ժամանակ մի փոքրիկ ռոճիկ (տարեկան 8—40 մանէթ կամ շատ շատ 60 մանէթ—Ալեքսանդրապոլի, Ղարսի կամ Երևանի համար), աւելի վարժւում իւր գործի մէջ և ապա ուստայ օրհնում, համաձայն համքարական սովորութիւնների: Իսկ նաւթաշրջանի գործերում, աշակերտն առաջին ամիսից սկսում է ստանալ 5—6 մանէթ ռոճիկ, մի քանի ամիսից յետոյ 6—9 մանէթ և կէս տարուց, ութ ամիսից յետոյ արդէն նա կարող է ամեն տեղ օրական 40—50—60 կոպէկով ծառայել, մինչև որ կը կարողանայ վարժել և ազատ արհեստաւոր դառնալ: Կանանց աշխատանքը բացակայում է այստեղից ևս: Սրա պատճառն էլ պէտք է համարել մասամբ գործերի ծանրութիւնը կանանց համար. նրանք չեն կարող լինել դարբիններ, խառատներ, կաթսայագործներ, կռանահարներ, բայց ինչն է պատճառը, որ նրանք չեն սովորում չմեա-

կերտութիւնս, ճախարակագործութիւն և կաղապարագործութիւն, որ լիակատար կարող է համապատասխանել կանացի ուժերին (մանաւանդ սկզբի երկուսը)։ Առհասարակ հասարակական կամ տնտեսական ոչ մի երեւոյթ չի կարելի մի պարզ պատճառով բացատրել։ Ինչ բան տեղի է ունենում, կատարում է կեանքի մէջ, նա անշուշտ կունենայ իր գլխաւոր և երկրորդական, երրորդական բազմաթիւ պատճառները։ Կենսական ոչ մի երեւոյթ չի կարող միայն մի պարզ պատճառի արտադրութիւն լինել։ Նոյնը պէտք է կրկնել և այս դէպքում։ չի կարելի բացարձակ ասել, թէ միայն գործի դժւարութիւնն է պատճառը, որ կանանց աշխատանքը բացակայում է նաւթային և օժանդակ գործերում։ Այդ բացատրութիւնը կը լինէր չափազանց միակողմանի։ այդ տեղ մեծ նշանակութիւն ունի և այն, որ գործարանատէրերի ամենամեծ մասը կազմում են հայ և թուրք գործարանատէրերը, որոնց հայեացքը կանանց վրայ լաւ չայտնի է։ ոչ պակաս նշանակութիւն ունի և այն, ինչպէս արդէն ասացինք, որ տղամարդկանց աշխատող ձեռքերի առաջարկութիւնը նոյն իսկ աւելանում է այդ գործերի պահանջից։ Ուրեմն էլ ի՞նչ կարիք կայ դիմելու կանանց համեմատաբար աւելի թոյլ ձեռքերին։ Ամենամեծ նշանակութիւն ունեցող պատճառներից մէկն էլ կազմում են սովորութիւնները, դարերով հաստատուած աւանդութիւններն ու նախապաշարմունքները։ Եթէ ոչ—միթէ կինը չէր կարող նոյն իսկ ամենաչափող ձեւակերտող, լաւ ճախարակագործ, տանելի կաղապարագործ լինել։ Պէտք է պատճառ բերեն, թէ յղիութիւն կայ, որդեծնութիւն կայ, որդոց խնամել կայ և այլն և այլն։ Նախ կ'ասենք, որ այդ տեսակ պարազաների ժամանակ կարող է չը յաճախել, չը զործել։ աւելի լաւ չէ քիչ ստանայ, քան ոչինչ չը ստանայ։ Երկրորդ կը պատասխանենք, որ քիչ չեն անզաւակ կանայք և արդէն մի ամբողջ դասակարգ կազմած չ'ամուսնացող, ամուսիններից բաժանուած և այլն կանանց թիւը։

Մի բոպէ, ենթադրենք, որ յարմար են այդ գործերը կանանց դասին և բոլոր գործարաններում ուրախութիւնով տեղ են տալիս ցանկացողներին։ Ի՞նչ էք կարծում, որ տոկոսը կը կազմէր գործ խնդրողների թւի հայ կամ թուրք կանանց թիւը։ Շատ չնչին։ կը դիմէին միայն նրանք, որոնք ընկել էին ամենածայր անհրաժեշ-

տուլթեան մէջ: Ոչ մի հայ կամ թուրք կին չէր գնալ գործարան տղամարդկանց հետ աշխատելու, քանի ղեռ կարելի կը լինէր ամենաողորմելի, ամենաշնչին մի հնար գտնել ապրելու, քարշ գալու: Բոլոր ցանկութիւն յայտնողները լինելու էին ռուս և գերմանացի կանայք: Իսկ այդ օտարազգի կանայք ուրիշ ասպարէզներում, ինչպէս, օրինակ, լւացարարութիւն, մանրավաճառութիւն, աղախնութիւն, խոհարարութիւն, տնայապահութիւն, խանութպանութիւն և այլն ղեռ ևս մրցողներ չունեն տեղացի կանանց կողմից: Շատ անգամ այդ գործերում կանայք աւելի են վաստակում, քան բանւորը նաւթային և օժանդակ գործերում: Ուրեմն էլ ինչը կարող էր գտնէ այժմ դրդել կանանց, փոխելու աւելի հեշտը և բաւարարը, աւելի դժւարի հետ:

Այդ և դրանց նման ուրիշ մի քանի պատճառներ անհնարին են դարձնում կանանց աշխատանքը նաւթային և օժանդակ գործերի մէջ:

Պարտազանցութիւն կը լինէր մեր կողմից, եթէ չը յիշէինք, որ ինտելիգենտ աշխատանքների մէջ արդէն սկսել են կամաց-կամաց տեղ բռնել երիտասարդ և ուսում առած կանայք: Մի քանի գործարաններում (ի հարկէ ոչ հայի կամ թուրքի) գրասենեակների ծառայողները կանայք են, հաշւապահի օգնականը և երկրորդական օգնողները կանայք են և այլն: Այդ գործարաններն ամեն բանի մէջ օրինակ լինող յայտնի գործարաններն են—Բինկենդրֆի նաւթահանքը և գրասենեակը, Նոբել եղբայրների թէ նաւթահանքը, թէ գործարանը և թէ գրասենեակը:

Կանանց աշխատանքի վարձատրութիւնը շատ զանազան է թէ միեւնոյն գործի մէջ ծառայող կանանց համար, թէ տարբեր գործերում ծառայողների համար: Կինը կոսրող է ամսական 5 մանէթից սկսած մինչև 30 մանէթ ղեռ էլի աւելի ռոճիկ ստանալ, նայելով, թէ ինչ հանգամանքներում և ինչ գործի մէջ է աշխատում:

ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՏՆԻՈՂՈՒԹԻՒՆԸ.—ՎԱՐՁԱԳԻՆ.—ՄՐՑՈՒՄՆ ԲԱՆ-
ԻՈՐՆԵՐԻ ՄԷՋ:—ՍԻԵԼՈՐԴ ՄԱՐԴԻԿ

Բանւորական կեանքի համար ամենագլխաւոր նշանակութիւն ունեցող պայմաններն են աշխատանքի տեղութիւնը և վարձը: Ուրիշ շատ պայմաններ կան անհրաժեշտ, բայց նրանցից ոչ մէկի պակասութիւնն այնքան զգալի, այնքան սպանիչ կերպով չի ազդում բանւորի վրայ, որքան այդ երկուսը:

Մարդու կարիքները երկու տեսակի են լինում. ա. Ֆիզիքական և բ. հոգեկան: Մեր ներկայ կեանքը խիստ կերպով բաժանել է բոլոր մարդոց այդ երկու տեսակ կարիքների պահանջներին համապատասխան: Մի դասակարգն ապրում է գլխաւորապէս հոգեկան պահանջներով, ջղախն համակարգութիւնով, իսկ միւս դասակարգը համարեւոյ՛ն ամբողջապէս ֆիզիքական, մարմնական կարիքներով է սահմանափակուած: Այս վերջին դասակարգի համար ոչ մի բան այնքան անտանելի չէ, որքան ֆիզիքական պահանջներից զրկւելը: Ամեն պահանջ կարելի է լրացնել ընդարձակ և սահմանափակ շափերով: Կարելի է ամեն պահանջ սահմանափակել, բայց ոչ մի սահմանափակութիւն չի կարելի անվերջ շարունակել. կայ մի շափ, որից այն կողմ էլ անցնել չի կարելի: Անցնողի պատիժը խիստ կը լինի—կամ վտանգաւոր հիւանդութիւն կամ մահ:

Բանւոր դասակարգը, որին ներկայ կեանքը բաժին է տւել միայն մկանների ֆիզիքական աշխատանքը, ամենից աւել նշանակութիւն պէտք է տայ, և տալիս էլ է, ֆիզիքական կարիքներին: Նրա ամբողջ էութիւնը զբաղւած է համարեւոյ՛ն միայն այդ հոգսերով. հոգեկան կեանքի պահանջները նրա համար երկրորդական նշանակութիւն ունեն: Սրանով չեմ ուզում ասել, որ բանւոր մարդկութեան համար հոգեկան պահանջները գին չունեն—հէ՛, Նա կարող է այդ պահանջների համար նոյն իսկ իր գլուխը դնել—սակայն դա հակառակ չէ այն ընդհանուր կանոնին, որ բանւորն աւելի շատ տնտեսական կեանքի համար արիւն կը թափէ, քան հոգեկան պահանջների համար:

Ինչպէս ամեն կարիք կարելի է իր վերջին քչութեան

(minimum) հասցնել, այնպես էլ ամեն աշխատանք կարելի է իր վերջին շատութեան (maximum) հասցնել: Ոչ մէկը, ոչ էլ միւսը չի կարելի անվերջ շարունակել: Ամեն մի աշխատանք պահանջում է մարմնական ոյժի գործածութիւն: Իսկ ոչ մի ոյժ չի կարելի անվերջ ծախսել. կայ մի սահման, որից այն կողմ անցնողը կա՛մ կը թուլանայ, վայր կընկնի, կամ կը մեռնի: Ահա թէ ինչու վարձագիրն և աշխատանքի տեղութիւնը բանւորի համար ամենազլխաւոր պայմաններն են կաղմում: Դրանք են բանւորի Ֆիզիքական կեանքի միակ աղբիւրները, դրանք են որոշում նրա միւս պահանջների և պարտականութիւնների չափը, մի խօսքով բանւորական աշխատհի զլխաւոր շարժող ոյժերը դրանք են: Ասածներէս ապացոյց կսրող են լինել ևւրոպական բանւորների բաղմաթիւ գործադուներն ու ցոյցերը, որոնց համարեւս բոլորի հիմքը կամ դրդիչ պատճառը եղել են այդ երկու պահանջները: Մի կողմից դրամատէրերն ուղում են քչացնել վարձագիրն և շատացնել աշխատանքի ժամերի թիւը, իսկ միւս կողմից բաղմաթիւ բանւորական խմբերն ու ընկերութիւնները պահանջում են պակասեցնել աշխատութեան ժամերի թիւը և աւելացնել վարձագիրն: Մեզանում այդ բանը դեռ ևս չը կայ:

Նաւթաշրջանի բանւորների աշխատանքի տեղութեան մասին արդէն աւիթ ենք ունեցել առանձին-առանձին յիշելու: Մեզ մնում է ընդհանուր ակնարկ գցել այդ առանձին յիշած թւերի վրայ և եղբակացութիւններ հանել: Բոլոր ամսավարձ բանւորների աշխատութիւնը տեւում է ուղիղ 12 ժամ մի օրում: Ուրեմն նրանց մնում է կէս օր հանգստութեան և միւս պահանջների համար: Յրավարձ բանւորների և արհեստաւորի աշխատութիւնը տեւում է $10\frac{1}{2}$ —11 ժամ: Բոլոր օրավարձ բանւորներն սկսում են աշխատել առաւօտեան ժամը 6-ից և վերջացնում են երեկոյեան 6-ին: Ժամը $8\frac{1}{2}$ -ին կամ 9-ին տալիս են նրանց $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ ժամ հանգիստ նախաճաշելու համար. իսկ 12 ժամին մի ժամ ճաշելու համար: Ուրեմն սրանք ևս 12 ժամ ազատ ժամանակ ունեն:

Ընդհանուր տարածւած չափերը սրանք են. բացառութիւնները քիչ են և ապօրինի ամենքի աչքում: Ժամանակի այդ որոշ չափերից անցնելը կախւած է կառավարիչներից և միւս ծառայող-

ներից: Պէտք է ասել, երբեմն շատ անխիղճ կերպով են վարւում այդ ծառայողները բանւորների հետ: 12 ժամաջ անդադար աշխատանքից յետոյ, չեն թողնում խեղճերին հանգիստ առնելու. այս արն, այն արն, գնն այս ինչ տեղը և այլն և այլն: Բանւորների հետ ամենից խիստ վարւում են այն դասակարգից հազիւ հազ մի քիչ աւելի բարձրացած գործակատարներն ու օգնականները: Ամենազղւելի բռնակալ իշխանաւորը նա է, ով ճնշւած, ստրկական դրութիւնից քծնելով, խաբելով և ուրիշ կեղտոտ միջոցներով ձեռք է բերել «հրամայելու» իրաւունքը: Սրանցից շատ էլ հեռու չեն գնում մի քանի «կրթւած», երբեմն «իդէալիստ» համարւող ուսումնական կառավարիչներ: Մի շարք փաստեր, որ յարմար չեն յօդւածի մէջ յիշելու, պերճախօս վկաներ են այդ նոր ձևի «նշանակիր աղաների» դէպի իրանց բոլոր ստորադրւածներն ունեցած տմարդի յարաբերութեան: Դրանց ամենագլխաւոր պահանջը ծառայողից (ինչ ծառայող էլ լինի—միւսնոյն է) է շնական հնազանդութիւն և յարգանք դէպի իւր կառավարչի անձը: Բայց դրանցից շատերը մի ժամանակ ոգևորւում էին «ճնշւած եղբօրը ձեռք կարկառելու» գաղափարով... Բանը նրանում չէ, թէ որքան մտքեր ու բառեր գիտէ կամ կարդացել, նոյն իսկ հասկացել է մի մարդ խելքով, այլ բանը նրանումն է, թէ որքան են զարգացել նրա զգացմունքները դէպի որոշ կողմերը, թէ որքան այդ լաւ հասկացած մտքերն օրգանական պահանջ են դառել ասողի համար:

Նաւթաշրջանի գործերում գործադրող կարգերի որոշողները եղել են մի քանի եւրոպացիների գործարաններ. ամեն մի դէպի լաւ տանող նորմուծութիւն սկսւում է նախ դրանց գործատեղերից և ապա տարածւում միւս տեղերում ևս: Այդ կարգ ու կանոններին, այսպէս ասած, տոն տաղներն են՝ նորէլ եղբայրների և Բենկլինդորֆի ֆիրմաները և «Կալկազ ու Մերկուրի» շոգենաւային ընկերութեան երկաթագործական բարդ գործարանը: Բոլոր կանոնաւոր գործարաններն ու նաւթահանքերն ընդունել են և անխախտ գործադրում են մի անգամ սովորութիւն դարձած կանոնները՝ աշխատութեան ժամանակի վերաբերմամբ. իսկ փոքր գործարաններն ու արհեստանոցները միշտ աշխատում են դուրս թռչել կանոնի սահման-

նափակութիւններէց: Այդ տեղերում արհեստաւորներին և մշակներին բանեցնում են 11 ժամ ուղիղ, զրկելով նախաճաշելու ժամանակից: Աւելի շատ զանցառութիւններ են անում երեկոյեան բանութօղի ժամանակ. շատ է պատահում, որ փոքր գործարանների բոլոր ծառայողներն արձակում են ոչ թէ 6 ժամին, այլ 7—8 ժամերին: Այդ ևս օրուելու մի տեսակ միջոց է. .

10¹/₂ — 12 ժամ աշխատանք, — ահա միակ ուրախալի երեւոյթը, որ կարողացայ գտնել նաւթային գործերում ծառայող բանւորների կեանքի մէջ: Ամեն բան անմխիթար է, դրա համար էլ այդ միակ երեւոյթը շատ պայծառ գոյներով է երևում աչքին: Այ թէ ինչն է այդ բանի պատճառը: Ով մի քիչ հետաքրքրւում է լրագրութեան մէջ երեւցող եւրոպական բանւորներին վերաբերած բազմաթիւ լուրերով, անշուշտ նկատած կը լինի, որ այդ զարգացած Արեւմուտքի բանւորների աշխատանքի տեղութիւնը շատ չնչին զանազանութիւն ունի մերինից: Ահա փաստեր. գերմանական բանւորների աշխատութեան միջին տեղութիւնը 1891 թւի ընթացքում հաւասար էր 11 ժամի: Նոյն երկրի գործարանական օրէնսդրութիւնը միայն 1891 թւի ընթացքում վճռեց, որ կանաչք աշխատելու են ամենաշատը 11 ժամ, որ դիշերային աշխատութիւնը միանգամայն փակւում է կանանց համար («Русск. Мысль» 1892 г. № I. II часть, էջ 186): Ֆրանսիական բանւորների համար այդ ժամանակը բաւական փոփոխական է. գործարանական աշխատանքները տեւում են 10—12 ժամ, իսկ, օրինակ, ձիաքարշների վրայ ծառայողներինը 14—16 ժամ, մինչև անգամ 18 ժամ: Այս վերջիններս գործադուլ արին և պահանջեցին օրական 12 ժամ աշխատանք, ամենաշատը: (Русск. Вѣдом. 91 г. № 135. Письмо изъ Парижа): Աւստրիայում և Շեքարիայում՝ ընդունւած է ամենաշատը օրական 11 ժամ աշխատանք (Русск. Вѣдом. 91 г. № 172 — առաջնորդող յօդւած): Համարե՞ն նոյնն է և Անգլիայի բանւորների համար:

Եւրոպական բոլոր բանւորական միութիւնների (trade unions) ¹⁾

¹⁾ Այդ պէս կոչւում են, սակայն, միայն անգլիական բանւորական միութիւնները, որոնք աւելի զօրեղ են կազմակերպւած, քան Եւրոպայի որ և է ուրիշ երկրում:

ամենաառաջին պահանջը միշտ եղել է և լինում է «8 ժամ աշխատանք օրական»¹⁾։ Սրան են ձգտում բոլոր բանւորները, այդքան աշխատանք ունենալուց յետոյ են հնարաւոր համարում կեանք և մտաւոր զբաղմունք նոյն իսկ Մարկսի հետեւողները, որ այժմ ապաստան են գտել Ֆրանսիական «Բլանկիստ» բանւորների մէջ (Общ. Вѣстникъ 1882 г. № 1, стр. 137)։ Այդ մեզնից շատ հեռու է, այդ Եւրոպայում է—կասեն ինձ։ Բայց ի՞նչ կանի այդ ասողը եթէ հաղորդեմ, որ Բենկենդորֆի օրինակելի նաւթահանքը փորձ է անում մոցնելու իւր գործերում 8 ժամ աշխատանք... Ձէ որ մեղանում, Կովկասում, գործարանական կեանքի դեռ ևս խանձարուրային դրութեան մէջ եղած ժամանակ այդ տեսակ մի մարդասէր քայլ մի դրամատիրոջ կողմից, չափազանց զարմանալի և ուրախալի կը թւայ։ սրտացաւ մարդուն։ Երբ 1892 թ-ի յունւարի չեմ յիշում որ համարի մէջ «Рабочіе» լրագրում աչքիս ընկաւ այդ լուրը, ոտերս գետնից կտրւեց, ինչպէս ասում են, չէի ուզում աչքերիս հաւատալ։ Բազու և 8 ժամ աշխատանք մոցնելու փորձեր, այն էլ նաւթային գործում, որ այն դժոխային ծանրութիւնները չունի, ինչ ուրիշ գործերում կայ, այն էլ այս տեսակ գործերի ընկած դրութեան ժամանակ...

Այս փոքրիկ համեմատութիւնից յետոյ՝ ի՞նչպէս չուրախալիս չանւանել նաւթային գործերում ծառայող բանւորների 10 $\frac{1}{2}$ —12 ժամ աշխատանքը։ Դեռ ևս չը հաշւեցի Պ. Յան-ժուլի, Մոսկւայի գործարանական շրջանի ղիրեկտորի տւած վաստերը, որ ընդհանրապէս այդ շրջանում գործարանական աշխատութեան տեղութիւնը հաւասար է 14—16 և նոյն իսկ 18 ժամի։ 16 կամ 18 ժամ անընդհատ աշխատանք—չէ որ ինչ տեսակ գործարանում կուզէ լինի, երկաթէ մարդն անգամ երկու երեք տարուց յետոյ ձեռքից կը գնայ այդ տեղերում բանելով։ Բայց այդ ֆաստ է, որին չը հաւատալ չի կարելի։

Ամեն երևոյթ ունի իր պատճառը։ Այս ուրախալի երևոյթն էլ ունի իր որոշ պատճառները։ Շատ զարմանալի կը լինէր, եթէ

¹⁾ 8 ժամաւ աշխատանքի պահանջը բանւորների կողմից համեմատապէս նոր է Եւրոպայում։ Ման. Խմբ.

Շուշեցի կամ Շամախեցի դրամատերերը համաձայնէին $10\frac{1}{2}$ —12 ժամ աշխատոնքի, երբ իրանց հայրենիքում միշտ տեսել են, որ զիւղացին դուրս է գալիս առաւօտեան ժամը 4—5-ին (մինչև անգամ գիշերը ժամը 2-ին, երբ արտը հերկելու է լինում) և աշխատում է մինչև երեկոյեան 8—9 ժամը. դժար և զարմալի կը լինէր, եթէ նաւթային գործի մէջ չը լինէր, այլ մի ուրիշ արդիւնաբերութեան մէջ: Բոլոր գաղանիքը նրանումն է, որ նաւթային գործը եղել է ամենաօգտակար գործերից մէկը, որի տւած հէքիաթական հարստութեան մասին ամեն մարդ լսած կը լինի: 1891 թւի և ներկայիս նաւթային կրիզիսը ցոյց է տալիս, որ միայն օգտի առատութիւնն է պատճառը, որ այդ երևոյթը մինչև օրս պահպանւում է: Արդէն սովորական պատմութիւնը սկսւում է նաւթային գործերում: արդէն քչացնում են օրավարձը և ուժիկները, կրճատում են ծառայողների թիւը, սրան կը յաջորդէ անշուշտ, թէև մի քիչ ուշ, բանելու ժամերի թւի աւելացնելը... Բայց դրա մասին չետոյ:

Բանելու ժամանակի մասին խօսելիս չի կարելի չը չիշել նաև գիշերային աշխատանքը: Չուտ նաւթային գործերում բանւորները լինում են երկու խումբ—գիշերային և ցերեկաց աշխատանքների համար, իսկ օժանդակ արհեստներում և առհասարակ օրավարձ բանւորների համար գիշերային աշխատանքը պարտաւորեցուցիչ է: Գոնէ խօսքով այդպէս է: Երբ լինում է որ և է հարկաւոր գործ, իսկոյն պատուիրում են բանւորին մնալ և գիշերը գործել: «Կարող է չը մնալ. բանւորն էլ ազատ մարդ է, ամեն բան կամաւոր է անում»: Որքան դառն ծիծաղ. ես կարծում եմ, որ ազատութեան դադափարը սրանից աւելի կծու կերպով ծաղրել չի կարելի: Ո՛վ է գժւել, որ քաղցած մնաց, ո՞վ է ուղում, որ մի քանի շաբաթ, գուցէ և մի քանի ամիս, անգործ թափառէ, մուրացկանութեան հասնի: Զի. համաձայնւում բանւորն աշխատել գիշերը, հեռեեալ օրը նրան դուրս կը գցեն, մի չիմար բան պատճառ բերելով: Ազատ շարաբերութիւն կարող է գոյութիւն ունենալ ճիշտ կերպով այն ժամանակ, երբ շփուղ կողմերը տնտեսապէս, մտաւորապէս և բարոյապէս իրար հաւասար են քիչ թէ շատ, հակառակ դէպքում ազատութիւնը խախտւում է նշամարելի կամ աննշամարելի ձևով:

(Կը շարունակւի)